

ТРАНСФЕРТ БАҲОНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ ВА УНИ ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАР ФАОЛИЯТИГА ЖОРИЙ ЭТИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Махмудов Фирдавс Рахмонович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Аннотация. Трансфер баҳосини шакллантириш усуллари ва уларни хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига татбиқ этиш имкониятларини таҳлил қилиш боғлиқ томонлар ўртасидаги трансчегаравий операцияларнинг адолатлилиги ва шаффофлигини таъминлашнинг энг муҳим вазифаси ҳисобланади. Трансфер баҳосини шакллантиришнинг самарали усулларини жорий этиш солиқ тўлашдан бўйин товлашнинг олдини олиш ва ўзаро боғлиқ корхоналар ўртасида солиқ мажбуриятларини адолатли тақсимлашни таъминлаш имконини беради. Бироқ, бу, шунингдек, қийинчиликларни келтириб чиқариши мумкин ва усулларни тўғри қўллаш ва солиқ қонунларига риоя қилиш учун қўшимча ресурслар ва тажриба талаб қилади.

Калит сўзлар: солиқ, фискал сиёсат, бюджет, солиқ маъмурияти, солиқ салоҳияти, норматив таҳлил, ижобий таҳлил, солиқ юки, вакиллик солиқ ставкаси, ўртача ставка, солиқ ҳисоботи, солиқ тушумлари, солиқ имтиёзлари.

АНАЛИЗ МЕТОДОВ ФОРМИРОВАНИЯ ТРАНСФЕРТНОЙ ЦЕНЫ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ

Махмудов Фирдавс Рахмонович

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. Анализ методов трансфертного ценообразования и возможностей их применения к деятельности субъектов хозяйствования является важнейшей задачей обеспечения справедливости и прозрачности трансграничных сделок между взаимозависимыми лицами. Внедрение эффективных методов трансфертного ценообразования предотвратит уклонение от уплаты налогов и обеспечит справедливое распределение налоговых обязательств между связанными предприятиями. Однако это также может быть сложно и требует дополнительных ресурсов и опыта для надлежащего применения методов и соблюдения налогового законодательства.

Ключевые слова: налог, фискальная политика, бюджет, налоговое администрирование, налоговый потенциал, регуляторный анализ, положительный анализ, налоговая нагрузка, репрезентативная налоговая ставка, средняя ставка, налоговая отчетность, налоговые поступления, налоговые льготы.

ANALYSIS OF METHODS OF FORMATION OF TRANSFER PRICE AND POSSIBILITIES OF ITS IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF ECONOMIC ENTITIES

Makhmudov Firdavs Rakhmanovich

Tashkent State University of Economics

Abstract. The analysis of transfer pricing methods and the possibilities of applying them to the activities of business entities is the most important task of ensuring the fairness and transparency of cross-border transactions between related parties. The introduction of effective transfer pricing methods will prevent tax evasion and ensure a fair distribution of tax liabilities between related enterprises. However, it can also be challenging and requires additional resources and expertise to properly apply the methods and comply with tax laws.

Key words: tax, fiscal policy, budget, tax administration, tax potential, regulatory analysis, positive analysis, tax burden, representative tax rate, average rate, tax reporting, tax revenues, tax credits.

Кириш.

Трансфер баҳоси турли мамлакатларда фаолият юритувчи шўъба ёки шўъба корхоналар каби алоқадор томонлар ўртасида ўтказилган товарлар, хизматлар ёки интеллектуал мулк нархларини белгилашни англатади. Трансфер нархларини аниқлаш нафақат солиқ мақсадларида, балки адолатни таъминлаш ва манфаатдор томонлар ўртасида ўтказмаларнинг олдини олиш учун ҳам муҳимдир. Бозор муносабатлари тамойилини акс эттирувчи трансфер нархларини белгилаш муҳим, яъни нархлар очик бозорда алоқадор бўлмаган шахслар ўртасида битим амалга оширилгандек белгиланиши керак. Бироқ, бу аниқ таққосланадиган қийматларни аниқлаш қийинлиги, трансферт баҳосини таҳлил қилиш бўйича экспертиза зарурати ва солиқ органлари билан келишмовчиликлар юзага келиши каби муаммоларни ҳам келтириб чиқаради. Ушбу тадқиқотда биз трансферт нархларини шакллантиришнинг турли усулларини таҳлил қиламиз ва уларни тадбиркорлик субъектлари фаолиятига жорий этиш имкониятларини ўрганамиз. Трансфер баҳоси билан боғлиқ имтиёзлар, қийинчиликлар ва илғор тажрибаларни ўрганиб чиқиб, биз бизнес муҳитида трансферт нархлари сиёсати ва амалиётини такомиллаштириш бўйича маълумот ва маслаҳатлар беришни мақсад қилганмиз.

Адабиётлар шарҳи.

Солиқ ставкалари, тарифлар ва трансфер нархлари-деярли 50 йил олдин, Horst (1971) нинг маргинал фойдаларидан олинган трансфер нархларини сошлаш: “самарали солиқ ставкалари умумий қийматга яқинлашиш тенденциясига эга бўлганлиги сабабли, аксарият фирмалар трансфер нархларини минималлаштириш ва тариф харажатларини тежаш учун рағбатлантириш кераклигини такидлаган.

De Simone, Klassen ва бошқалар (2017) фақат нотўғри ҳолда нисбий солиқ ставкаси дифференциал деб тариф ставкасидан ошиб кетган фирма максимал трансфер нархини танлайди, тариф харажатларини калтаклайди, лекин юқори нархдан қочади импорт қилувчи мамлакатда солиқ ставкаси “Ўшандан бери даромадларни ўзгартириш бўйича кўплаб тадқиқотлар солиқ ставкасининг таъсирига қаратилган фойда даражалари бўйича ўрганилган. Moers, (2006) фикрига кўра айрим тадқиқотлар фирмаларнинг даромадларини паст солиқ юрисдикцияларига ўтказишига кучли далиллар келтиради. Фақат бир нечта тадқиқотлар тарифларнинг фойда даражасига таъсирини ўрганиб чиққан.

Blouin ва бошқа олимлар (2018) тарифларга кўра трансфер нархларини белгилашда фойда даражасини тушунтиришда муҳим омил эканлигини ва устунлик қилиши мумкинлигини намоиш этади тариф ва даромад солиғи имтиёзлари зиддиятли бўлганда даромад солиғи таъсири. Улар даромад солиғи ва ўртасидаги мувофиқлаштиришни топадилар божхона органлари учун даромад солиғини оптималлаштириш имкониятини камайтиради деб фикир юритганлар.

Bernard ва бошқалар (2006) нархларни кўрсатинг тегишли партиялар савдолари тарифлар юқори бўлганда узунлигидаги нархлардан паст бўлади, аммо бу натижа ўз ичига олишга боғлиқ маҳсулот таъсири юқори бўлади деб фикр билдирганлар.

Noenen and Kostova ва бошқа олимлар (2015) бир нечта аналитик тадқиқотлар мавжуд бу нуқтаи назардан ўрганиб трансфер нархлаш марказлаштириш фақат эмпирик тадқиқотлар биз хабардор трансфер нархлаш марказлаштириш бўйича тадқиқот тадқиқотлар борган.

Baersch ва бошқалар (2019) трансфер нархлари қарорларини марказлаштириш қандай ўзгаришини ўрганинг солиқ хавфи ва ички мувофиқлаштириш зиддиятлари ҳақидаги тасаввурлардир. Ҳолбуки, бу тадқиқотлар трансферни топширишга қаратилган рақобатчилар қарорлари, биз делегация даражасини ҳисобга олган ҳолда қабул қилинган ҳақиқий қарорлардир дея фикр билдирган.

Nagar (2002) чакана банкнинг катта ваколатга эга бўлган филиал менежерлари юқори рағбатлантиришга асосланган компенсацияга эга эканлигини аниқлади. Йилда ишлаш учун тўлаш сезгирлигига қўшимча равишда, маҳаллий ишлаш чораларига нисбатан глобал аҳамиятга эга ваколат билан ортади деган фикр билдирган. Шу билан бирга, шуни таъкидлаш керакки, ушбу мавзу бўйича адабиётлар жуда кўп ва трансфер нархлари амалиёти ва уларнинг оқибатларини тушунишимизга ёрдам беради.

Тадқиқот методологияси.

Бозор нархи ва трансферт нархларининг ролини ўрганиб, соҳада солиқ ислохотларининг босқичлари ва концептуал асосларини тадқиқ этишда илмий абстракция, индукция-дедукция ва кузатиш, статистик таҳлил, вертикал ва горизонтал таҳлил ва усуллар каби назарий усуллардан кенг фойдаланилади.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Трансфер нархлари тушунчаси ва амалиёти сифатида АҚШда XX аср бошларида пайдо бўлган. Бу бизнес тузилмаларининг ўсиб бораётган мураккаблигига ва компанияларaro битимлар учун адолатли нархларни аниқлаш зарурлигига жавоб сифатида пайдо бўлди. Биринчи расмий трансферт нархлари қоидалари 1920 йилларда Қўшма Штатларда фойданинг ўзгариши ва солиқдан қочиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш учун киритилган.

Ўшандан бери дунёнинг турли мамлакатлари томонидан трансфер нархлари қоидалари ва йўриқномалари ишлаб чиқилиб, жорий этилмоқда. Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт Ташкилоти (OECD) трансмиллий корхоналар ва солиқ маъмуриятлари учун трансфер нархлари бўйича йўриқномаси орқали халқаро трансферт нархлари стандартларини шакллантиришда муҳим роль ўйнади. Шунинг таъкидлаш керакки, трансфер нархини белгилаш қоидалари ва қоидалари ҳар бир юрисдикциянинг ўзига хос қонунчилик базаси ва солиқ сиёсатини акс эттирувчи мамлакатдан мамлакатга фарқ қилади. Мамлакатлар компанияларaro транзакцияларни бир хил нархларда амалга оширилишини таъминлаш ва солиқ базасининг емирилиши ва фойда ўзгаришининг олдини олиш учун ўзларининг трансферт нархлари қонунларини жорий қилинди.

Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик субъектлари фаолиятига трансферт нархларнинг жорий этилиши бир қанча имконият ва имтиёزلарни тақдим этади. Трансфер баҳосини жорий этиш Ўзбекистон бизнесларига солиққа тортиш бўйича, хусусан, трансчегаравий операцияларга нисбатан илғор халқаро тажриба ва стандартларга мослашиш имконини беради. Бу халқаро ҳамкорлар ва инвесторлар олдида шаффофлик ва ишончни оширади. Трансфер нархлари қоидалари корхоналарга солиқ текширувлари ва потенциал жарималар билан боғлиқ хавфларни камайтиришга ёрдам беради. Компанияларaro битимлар бир хил нархларда амалга оширилишини таъминлаш орқали корхоналар солиқ органларининг трансфер нархларини белгилаш амалиётига эътироз билдириш имкониятларини минималлаштиради. Трансфер нархлари методологиясини қабул қилиш кўп миллатли ёки алоқадор томонлар бизнес тузилмалари доирасида харажатлар, даромадлар ва фойда тақсимотини оптималлаштиришга керак. Бу трансфер нархларини битимларнинг иқтисодий мазмунига мослаштириш орқали рентабеллик ва операцион самарадорликни оширишга олиб келади. Аниқ трансферт нархлари сиёсати ва ҳужжатлар, фоиз ставкалари ва инвестициялар бўйича даромадлар бозор ставкаларида бўлишини таъминлаб, кредитлар ва капитал қўшимчалар каби гуруҳ ичидаги молиялаштириш тартибларини осонлаштиради. Бу трансмиллий корхоналар ичидаги маблағлар оқимини қўллаб-қувватлайди ва гуруҳ ичидаги инвестицияларни рағбатлантиради. Трансфер нархлари қоидалари Ўзбекистонда фойда ўзгаришининг олдини олиш ва бизнеснинг солиқларнинг адолатли улушини тўлашини таъминлаш орқали тенг шароит яратади. Бу ички солиққа тортиш базасини ҳимоя қилади ва тадбиркорлик субъектлари ўртасида ҳалол рақобатни кучайтиради.

Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектлари фаолиятига трансферт нархларини жорий этиш бир қанча қийинчилик ва муаммоларга дуч келиши мумкин.

Асосий муаммолардан бири – Ўзбекистондаги тадбиркорлик субъектлари ва солиқ органлари ўртасида трансферт нархлари тушунчаси ва қоидалари бўйича билим ва тушунчанинг чекланганлигидир. Кўпгина компаниялар трансфер нархини белгилаш билан боғлиқ талаблар, методологиялар ва ҳужжатлар мажбуриятларидан хабардор бўлмаслиги мумкин. Трансфер баҳосини амалга ошириш иқтисодиёт, солиққа тортиш ва молиявий таҳлил бўйича махсус билим ва тажрибани талаб қилади. Ўзбекистонда трансферт нархлари масалаларини самарали бошқариш учун зарур кўникма ва тажрибага эга мутахассислар етишмайди. Бундан ташқари, корхоналар трансфер нархлари таҳлилин аналга ошириш учун вақт, бюджет ва маълумотлар мавжудлиги нуқтаи назаридан ресурс чекловларига дуч келишидир.

Бозор тамойиллари асосида нарх шаклланиши тизимини самарали амалга ошириш ва инсофли солиқ тўловчилар ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шунингдек, яширин иқтисодийни камайтиришга қаратилган тадбиркорлик фаолияти учун тенг шароитлар яратиш мақсадида трансферт нархни белгилашда солиқ назорати амалга оширилиши ҳамда агар битимнинг нархи товарларнинг бозор қийматидан паст ёки юқори бўлса, солиқ органлари солиқ базасига тузатиш киритишга ҳақли эканлиги назарда тутилган нормаларни мавжудлиги муҳимдир. Бундан ташқари, товарларнинг бозор нархини аниқлаш усуллари ва тартибини, шунингдек, товарларнинг бозор нархидан келиб чиққан ҳолда солиқ базани аниқлаш тартибини назарда тутувчи солиқ солиш мақсадида товарларнинг бозор нархини аниқлаш тартиби тўғрисидаги низомни ишлаб чиқиш бугунги долзарб вазифалигини кўрсатади. Ушбу низомда кўчмас мулк объектларига, маиший техникаларга, биржада ва (ёки) давлат харидлари учун электрон платформаларда сотиладиган товарларга нисбатан қўллаш; рақамли идентификация воситалари орқали мажбурий рақамли маркировка қилиниши лозим бўлган товарларга нисбатан қўллаш муҳимдир.

Ушбу нархларни назорат қилиш эса Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги ҳамда манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда олиб боришлари керак бўлади.

Шунингдек, тадбиркорлик субъектлари учун тенг рақобат муҳитини яратиш ва инсофли солиқ тўловчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Таҳлиллар солиқ базани камайтириш мақсадида бухгалтерия ҳужжатларида (электрон фактура ёки харид чекида) товарнинг нархини ҳақиқий бозор нархидан пасайтирган ҳолда кўрсатиш ҳолатлари мавжудлигини кўрсатмоқда. Жумладан, 2021 йилда импорт товарларнинг божхона қиймати 300,6 трлн.сўмни ташкил этган бўлса, электрон фактураларда мазкур товарларнинг қиймати 275,4 трлн.сўм миқдорда кўрсатилган, яъни солиқ базаси 25,2 трлн.сўмга камайтирилган.

Масалан, банан маҳсулотининг 1 кг ўртача бозор нархи 16 минг.сўм бўлсада, “Вагака” МЧЖ ҳисоботларида 37 минг тонна банан 5,5 минг сўмдан сотилганлиги акс эттирилиб, солиқ базаси 3 бараварга камайтириб кўрсатилган (388,5 млрд. сўм). Шунингдек, республикада кўчмас мулк куриб сотувчилар томонидан 2021 йилда 11,7 мингта объект 3,2 трлн. сўмга реализация қилинган. Сотиш нархлари ўрганилганда, мазкур объектлар ўзлари эълон қилган нархдан паст нархда сотилганлиги ва бунинг натижасида солиқ базаси 426,2 млрд. сўмга камайтирилганлиги маълум бўлди. Шунингдек, “Pl” МЧЖ томонидан 2021 йилда қурилган уй-жойнинг 927 кв.м қисмини 14 та фуқарога “1” сўмга реализация қилганлиги, “domtut” сайтида ушбу уй-жойнинг 1 кв.м учун 7 млн сўмдан 11,7 млн сўмгача нархлар эълон қилинган.

Россия Федерациясининг Солиқ кодексига Солиқ органлари солиқлар ҳисоб-китобининг тўлиқлиги устидан назоратни амалга оширишда фақат қуйидаги ҳолларда битимлар нархларининг қўлланилишининг тўғрилигини текширишга ҳақли бўлади:

- алоқадор томонлар ўртасида;
- товар биржаси (бартер) операциялари бўйича;
- ташқи савдо операцияларини амалга оширишда;
- қисқа муддатда бир хил (бир турдаги) товарлар (ишлар, хизматлар) учун солиқ тўловчи томонидан қўлланиладиган нархлар даражасидан 20 фоиздан ортиқ юқорига ёки пастга оғиш билан аниқланади.

Бозор нархини аниқлаш усуллари - бир хил (улар мавжуд бўлмаганда - бир турдаги) товарларни бозор нархини аниқлашда таққослама усулдан фойдаланилади, агар таққослама усулдан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлмаса кейинги сотиш нархи усулидан ва харажатлар усулидан фойдалиниши белгиланган.

Товарларнинг бозор нархларини аниқлашда нархларга таъсир этувчи қуйидаги омиллар ҳисобга олинади:

- етказиб берилаётган товарлар ҳажми (партия ҳажми);
- мажбуриятларни бажариш муддати, тўлов шартлари, шунингдек нархни белгилашда таъсир қиладиган бошқа омиллар.

Товарларнинг бозор нархи тўғрисида расмий манбалар маълумотларидан ҳамда биржа катировка маълумотларидан фойдаланилиши белгиланган.

Кейинги реализация қилиш нархи усулига кўра, сотувчи томонидан сотиладиган товарларнинг бозор нархи ушбу товарларни харидор томонидан кейинги сотиш пайтида сотиладиган нархдаги фарқи сифатида аниқланади ва ушбу харидор томонидан амалга ошириладиган одатий харажатлар ҳисобга олинади. Бундай ҳолларда қайта сотиш (товарлар

сотиб олган нарх бундан мустасно) харажатлари ва харидордан сотиб олинган товарларни реклама қилиш, шунингдек харидорнинг ушбу фаолият соҳаси учун одатий фойдаси ҳам ҳисобга олинади.

Харажат усули қўлланилади, унда сотувчи томонидан сотилган товарларнинг бозор нархи ушбу фаолият соҳаси учун сарфланган харажатлар ва одатий фойда йиғиндиси сифатида аниқланади.

Қозоғистон Республикаси Солиқ кодексида эса товарларнинг бозор нархларини аниқлаш натижасида ҚҚС ҳамда фойда солиқлари бўйича солиқ базасига тузатиш киритилади. Солиқ базаси товарларни бепул беришда, бепул хизмат кўрсатишда ёки товарларни бошқа товарларга айирбошлаганда товарларнинг бозор қийматидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Товарларнинг бозор нархларини аниқлашда баҳолаш ташкилотларининг хизматларидан фойдаланилади.

Азарбайжон Республикаси Солиқ кодексида қуйидагилар назарда тутилган.

Бозор баҳоси – бу талаб ва таклифнинг ўзаро таъсири натижасида шаклланган маҳсулот (иш, хизмат) нархи.

Бозор нархини ҳисобга олган ҳолда солиқларни ҳисоблаш қуйидаги ҳолларда татбиқ этилади:

- бартер, импорт-экспорт операцияларини амалга оширишда;
- ўзаро боғлиқ шахслар ўртасида хўжалик операцияларини амалга оширишда;
- бозорда мавжуд бўлган бир хил ёки бир турдаги товарларга қўлланиладиган нарх даражаси 30 кун ичида белгиланган қийматдан 30% дан (пастки ва юқориқ) фарқ қилса.

Бозор нархи товарлар реализация қилингунга қадар, лекин товарлар тақдим этилган кундан бошлаб 30 кундан кечиктирмай тегишли битимларда энг яқин санада (олдин ёки ундан кейин) амал қилган нархларда белгиланади.

Товарларнинг бозор нархларини аниқлашда нархларга таъсир этувчи қуйидаги омиллар ҳисобга олинади:

- етказиб берилаётган товарлар ҳажми (партия ҳажми);
- мажбуриятларни бажариш муддати, тўлов шартлари;
- товарлар ва таклифларга бўлган талабнинг ўзгариши (шу жумладан истеъмолчи талабининг мавсумий тебранишлари);
- товар келиб чиққан мамлакат, сотиб олинган ёки тақдим этилган жой;
- товарларни етказиб бериш шартлари;
- товар сифати даражаси ва истеъмолнинг бошқа кўрсаткичлари;
- олиб борилаётган маркетинг сиёсати муносабати билан бозорга янги, тенгсиз товарларни олиб чиқиш ёки товарларни янги бозорларга олиб чиқиш, улар билан истеъмолчиларни таништириш мақсадида маҳсулот намуналарини тақдим этиш.

Агар солиқ тўловчилар томонидан кўрсатиладиган товарларга қўлланиладиган нархлар даражаси ушбу Кодекс асосида белгиланадиган бозор нархидан 30 фоизидан паст бўлса, солиқлар бозор нархларидан келиб чиққан ҳолда ундирилади.

Грузия Республикасининг Солиқ кодексида бозор баҳоси ёки бошқа қийматдан фойдаланиш назарда тутилмаган бўлса, солиқ солиш мақсадларида битимдаги товарларнинг ҳақиқий нархи қўлланилади.

Товарнинг бозор баҳоси - бозорда бир хил (улар мавжуд бўлмаганда, ўхшаш) товарлар хизматлар учун талаб ва таклифнинг ўзаро таъсирида ҳамда тегишли бозорда шахслар ўртасида тузилган битимлар асосида шаклланадиган нарх.

Товарларнинг бозор баҳоси ушбу товарлар хизматлар бозорга етказиб берилганда (бундай битимлар мавжуд бўлмаган тақдирда эса, сотиш вақтига энг яқин календар кунида) тузилган битимлар тўғрисидаги маълумотлар асосида аниқланади.

Товарнинг бозор нархини белгилашда, товарларнинг бозор нархлари тўғрисидаги расмий маълумотлар манбалари, тегишли ижро этувчи ҳокимият органларининг ахборот базаси, солиқ тўловчилар томонидан солиқ органларига тақдим этилган маълумотлар, шунингдек, бошқа ишончли маълумотлардан фойдаланилади.

Солиқ органи қуйидаги ҳолларда солиқ солиш мақсадларида бозор баҳосидан фойдаланишга ҳақли:

- а) агар битим ўзаро боғлиқ шахслар ўртасида амалга оширилса, уларнинг ўзаро боғлиқлиги бундай битим натижаларига таъсир қилмайдиган ҳоллар бундан мустасно;

б) агар солиқ органи Грузия молия вазири томонидан белгиланган тартибда битим иштирокчилари томонидан эълон қилинган нарх ҳақиқий нархдан фарқ қилишини асосласа;

в) агар шахс туристик зонадаги тадбиркорлик субъектига товарлар етказиб берган бўлса.

Бунда, етказиб берилаётган товарлар сони ва тури, қадоқнинг сифати, сотувдан кейинги сервис хизматини кўрсатиш, товарнинг физик ва сифат кўрсаткичлари каби маълумотлар инобатга олинади. Ҳисоб-китобларга кўра, солиқ базасини бозор нархи асосида ҳисоблаш тартибига ўтиш натижасида йилига Давлат бюджетига 3,5 – 4 трлн сўм миқдорда маблағ ундириш имкониятлари мавжуд бўлади.

Бундан ташқари ишлаб чиқиладиган низомда қуйдагиларни киритиш мақсадга мувофиқ бўлади

битим нархи – шартнома, электрон ҳисобварақ-фактура, онлайн назорат касса техникаси чеклари ёки бошқа ҳисоб ҳужжатларида акс эттирилган нарх;

кўчмас мулк объектлари – ерга мустаҳкам боғланган бинолар, иншоотлар ва бошқа мулклар, яъни белгиланган мақсадига номутаносиб зарар етказмаган ҳолда жойини ўзгартириш мумкин бўлмайдиган объектлар киради;

солиқ органларининг ахборот тизимлари – бу идоралараро ахборот алмашинуви доирасида ва солиқ тўловчилардан олинган маълумотларни шакллантириш ва қайта ишлаш учун дастурий маҳсулотлар тўпламидир.

Товар – табиатнинг ёки инсон фаолиятининг (шу жумладан интеллектуал фаолиятнинг) қиймат баҳосига эга бўлган ва реализация қилиш учун мўлжалланган ҳар қандай предмети;

товарлар бозори – товарларнинг муомалада бўлиш соҳаси сифатида эътироф этилиб, бу соҳа харидорнинг (сотувчининг) товарларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ёки унинг ҳудудидан ташқарида унча кўп бўлмаган қўшимча харажатларсиз олиш (реализация қилиш) имкониятидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

товарларнинг бозор нархи – бу таққосланадиган иқтисодий (тижорат) шароитларда айнан ўхшаш ёки бир турдаги товарлар бозорида талаб ва таклиф асосида шаклланадиган ёки ваколатли органлар ва баҳолаш ташкилотлари томонидан аниқланадиган ва (ёки) белгиланадиган нарх. Айнан ўхшаш ва бир хилдаги товарлар Солиқ кодексида белгиланган тартибда аниқланади.

Солиқ тўловчилар томонидан айнан ўхшаш (улар мавжуд бўлмаганда бир турдаги) товарларни ҳисоб ҳужжатларида акс эттирилган (битим, электрон ҳисобварақ-фактура, онлайн чек ва бошқа ҳисоб-ҳужжатлари) реализация қилиш нархи шундай товарлар бўйича аниқланган бозор нархидан 20 фоиздан паст ёки юқори бўлса, ушбу товарларга нисбатан қўлланилиши мақсадга мувофиқ.

Солиқ органлари томонидан қўшилган қиймат солиғи, фойда солиғи ва айланмадан олинандиган солиқ базаси тўғри ҳисобланиши юзасидан ўтказилаётган солиқ текширувларида қуйидаги битимлар (операциялар) бўйича солиқ базаси товарларнинг бозор нархидан келиб чиққан ҳолда аниқланганлиги ўрганилади:

товарларни бошқа товарларга айирбошлаб реализация қилишда,

шу жумладан, товар айирбошлаш (бартер) операциялари бўйича;

тадбиркорлик субъектлари томонидан ўзига тегишли мол-мулкни, агар бундай мол-мулк бўйича қўшилган қиймат солиғи суммаси тўлиқ ёки қисман ҳисобга олинган бўлса, бошқарув органи аъзоларига, ходимларга, уларнинг оила аъзоларига ёхуд бошқа шахсларга солиқ тўловчининг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган шахсий мақсадларда фойдаланиш учун беришда (хизматлар кўрсатишда);

товарларни бепул бериш, бунда шундай бериш иқтисодий жиҳатдан ўзини оқламайдиган деб эътироф этилганда. Бунда товарларни бепул бериш ёки бепул хизматлар кўрсатиш Солиқ кодексининг 239-моддасига мувофиқ қуйидаги шартлардан ҳеч бўлмаганда бирига риоя этилганда иқтисодий жиҳатдан ўзини оқлайди деб эътироф этилади (Кодекс, 2020):

а) даромад олишга қаратилган фаолиятни амалга ошириш мақсадида қилинган бўлса;

б) шундай тадбиркорлик фаолиятини сақлаш ёки ривожлантириш учун зарур бўлса ва харажатларнинг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқлиги асослантирилган бўлса;

в) қонунчилик ҳужжатлари қоидаларидан келиб чиқилган бўлса.

Товарларнинг бозор нархи, товарлар бозорида шундай товарларни сотиш вақтида тузилган битим нархи асосида белгиланади, агар шу кунда битим тузилмаган тақдирда – товарларни сотиш пайтига энг яқин календарь кундаги нарх бўйича, лекин товарлар

сотилишидан 30 календарь кундан ошмаган олдинги ёки кейинги кундаги нарх асосида аниқланади. Товарларнинг бозор нархи қуйидагиларни қўллаган ҳолда аниқланиши мумкин:

солиқ органларининг ахборот тизимлари маълумотлари;

сотувчиларнинг нархномалари (прейскурант)даги маълумотлари;

Ўзбекистон Республикаси биржалари ва хорижий биржалар нархлари ва котировкалари тўғрисида маълумотлари;

электрон платформалар котировкалари ҳақидаги маълумотлари (аукционлар ва давлат харидлари платформалар);

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо расмий статистикаси маълумотлари;

ахборот ва нархлаш агентликлари маълумотлари;

нотариал идораларнинг маълумотлари;

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси томонидан эълон қилинадиган ёки сўровга кўра тақдим этиладиган Ўзбекистон Республикаси ташқи савдосининг божхона статистикаси;

оммавий ахборот воситаларидан олинган маълумотлар товарларни сотиш санасидаги, у мавжуд бўлмаганда энг яқин календарь кундаги, лекин товарлар сотилишидан 30 календарь кундан ошмаган олдинги ёки кейинги кундаги нархлар олинади);

қонунда назарда тутилган ҳолларда нархларни белгиловчи ваколатли органларнинг маълумотлари;

баҳолаш фаолияти тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига ёки хорижий давлатлар қонунчилигига мувофиқ аниқланган объектларнинг бозор нархи тўғрисидаги маълумотлари.

Солиқ органлари товарларнинг бозор нархини аниқлашда тегишли экспертларни жалб қилиш ҳуқуқига эга бўлиши керак. Шунингдек, товарларнинг бозор нархини аниқлашда қуйидаги усулларидадан фойдаланиш мумкин:

таққосланадиган бозор нархларининг усули;

кейинги реализация қилиш нархи усули;

харажатлар усули аниқланади.

Товарларнинг ўртача тортилган нархи қуйидаги формула асосида аниқланиши керак:

$$Sc = (X1xY1+X2xY2+...+ XnxYn) / (X1+X2+...+ Xn),$$

бунда:

Sc – ўртача тортилган нарх;

X1,2...n – кун (ҳафта, ой) давомида ҳар бир битим бўйича сотилган товарлар ҳажми;

Y1,2...n – кун (ҳафта, ой) давомида ҳар бир битим учун сотилган товарларнинг қиймати.

Кейинги реализация қилиш нархи усулига кўра, сотувчи томонидан сотилган товарларнинг бозор нархи ушбу товарларни харидор томонидан кейинги сотиш (қайта сотиш) пайтида сотилган нарх ва ушбу харидор томонидан қайта сотиш пайтида қилинган харажатлар (товарларни сотиб олиш қиймати бундан мустасно) ва харидордан сотиб олинган товарларни реклама қилиш харажати ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади.

Кейинги реализация қилиш нархи усулига кўра бозор нархи қуйидаги формула билан аниқланади:

$$BN = S - SX$$

BN - бозор нархи;

S - кейинги сотувчининг товарларни реализация қилиш (қайта сотиш) қиймати;

SX - товарларни кейинги сотувчининг сотиш харажатлари.

20. Харажатлар усулига кўра, товарларни ишлаб чиқариш (сотиб олиш) ва бошқа харажатлари ва шундай фаолият соҳасига хос фойда йиғиндиси сотилган товарларнинг бозор нархи сифатида эътироф этилади.

Ушбу усулга мувофиқ бозор нархи қуйидаги формула билан аниқланади:

$$BN = SX + Fr$$

BN - бозор нархи;

SX - сотувчининг жами харажатлари;

Fr - шундай фаолият соҳасига хос фойда.

Хулоса ва таклифлар.

Ўзбекистонда хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига трансферт нархларини киритиш ҳақида гап кетганда, бир қанча таклифларни кўриб чиқиш мумкин:

Трансфер баҳоси бўйича ҳужжатларга махсус талабларни амалга ошириш шаффофликни таъминлашга ёрдам беради ва уларга риоя қилишни осонлаштиради. Корхоналар ўзларининг трансферт нархлари сиёсатини қўллаб-қувватлайдиган батафсил ҳужжатларни, шу жумладан трансферт нархларини белгилаш усулларини танлаш ва таққосладиган маълумотларни сақлашга даъват этилиши керак.

Ўзбекистон учун маҳаллий бизнес муҳитини ҳисобга олган ҳолда глобал стандартларга мувофиқлигини таъминлаш учун ўзининг трансферт нархлари сиёсати ва амалиётини доимий равишда баҳолаш ва янгилаш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу таклифларни қабул қилиш орқали Ўзбекистон адолатли ва шаффоф трансферт нархлари амалиётини қўллаб-қувватлаши ҳамда бизнеснинг ўсиши ва унга риоя этилишини қўллаб-қувватловчи муҳитни яратиши мумкин.

Адабиётлар /Литература/Reference:

Baersch, S.E., Heckemeyer, J.H., Olbert, M. (2019) *Transfer pricing and the decision-making authority of the tax function in multinational companies*. Access on July 15, 2021. <https://ssrn.com/abstract¼3271267>.

Bernard, A.B., Jensen, J.B., Schott, P.K. (2006) *Transfer pricing by U.S. based multinational firms*. NBER Working Paper No. 12493.

Blouin, J.L., Robinson, L.A., Seidman, J.K., (2018) *Conflicting transfer pricing incentives and the role of coordination*. *Contemp. Account. Res.* 35 (1), 87e116.

De Simone, L., Klassen, K., Seidman, J. (2017) *Unprofitable affiliates and income shifting behavior*. *Account. Rev.* 92 (3), 113e136.

Hoenen, A., Kostova, T., (2015) *Utilizing the broader agency perspective for studying headquartersubsidiary relations in multinational companies*. *J. Int. Bus. Stud.* 46, 104e113.

Horst, T. (1971) *The theory of the multinational firm: optimal behavior under different tariff and tax rates*. *J. Polit. Econ.* 79 (5), 1059e1072.

Moers, F. (2006) *Performance measure properties and delegation*. *Account. Rev.* 81 (4), 897e924.

Nagar, V., (2002) *Delegation and incentive compensation*. *Account. Rev.* 77 (2), 379e395.

Кодекс (2020) *Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси*. –Т.: Фафур Ғулом нашриёт уйи. -640 б.

Нормурзаев У. (2021). *Анализ эффективности налоговых льгот и преференций в поддержке определенных секторов с целью дальнейшего повышения инвестиционной привлекательности в узбекистане*. *Economics and Education*, (6), 82–86. https://doi.org/10.55439/ECED/vol_iss6/a285

Нормурзаев У. (2021). *Пути эффективного использования налоговых льгот для поддержки предпринимателей*. *Экономика и инновационные технологии*, (4), 355–362. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11954.

Нормурзаев У.Х. (2014) *Иқтисодиётни тартибга солишда солиқ имтиёзларининг аҳамияти ва бюджет даромадларини шакллантиришдаги роли*//*Экономика и финансы (Узбекистан)*. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/i-tisodiyotni-tartibga-solishda-soli-imtiyozlarininig-a-amiyati-va-byudzheta-daromadlarini-shakllantirishdagi-rol>

Нормурзаев Умид Холмурзаевич (2020) *Солиқ имтиёзлари орқали иқтисодиёт тармоқлари ҳамда соҳаларида тизимли таркибий ислохотларни қўллаб-қувватлаш сиёсати* // *Экономика и финансы (Узбекистан)*. №4 (136). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soli-imtiyozlari-or-ali-i-tisodiyot-tarmo-lari-amda-so-alarida-tizimli-tarkibiy-islo-otlarni-llab-uvvatlash-siyosati>.

Нормурзаев, У. (2021). *Тадбиркорларни қўллаб-қувватлашда солиқ имтиёзларини бериш орқали самарали усуллардан фойдаланиш йўллари*. *Economics and education*, (3), 91-95.

Нормурзаев, У. (2022) *Ҳукуматимиз томонидан солиқ маъмурчилиги бўйича 2018-2022 йилларда амалга оширилган солиқ ислохотлари натижалари*. *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*, 10(5), 325-330.

Нормурзаев, У. (2023) *Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси доирасида молия бозорининг долзарб муаммолари тадбиркорликни тенг рақобат шароитларини яратиш ҳамда яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш йўллари*. *Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка*, 88-89.

Нормурзаев, У.Х. (2021) *2021 йилдаги солиқ маъмурчилиги ҳамда солиқ кодексига киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар юзасидан*. *Интернаука*, (6-2), 99-100.

Нормурзаев, У.Х. (2021). *Ҳукуматимиз томонидан берилётган солиқ имтиёзларининг ҳисобини юритиш ва самарадорлигини таҳлил қилиш масалалари*. *Экономика и финансы (Узбекистан)*, (10 (146)), 47-56.